

LES SÈQUIES DEL GAIÀ (TRAM FINAL DEL RIU). L'APROFITAMENT DE L'AIGUA DEL GAIÀ DEL TRAM FINAL DEL RIU: RESCLOSES, SÈQUIES, MINETES, SIFONS, BASSES I MOLINS

Joan Carles Blanch i Torrebadell

1. INTRODUCCIÓ

Segons el moment històric, els rius han estat frontera i camí. El cas del riu Gaià n'és un exemple quan va ser frontera en època medieval entre el món islàmic i el cristià, i camí quan connectava la zona de la costa amb l'interior a través de les *carrerades*, que eren uns caminets paral·lels al curs del riu. Els camins van ser emprats per pagesos i, sobretot, per pastors quan havien de pujar els ramats de les zones planes a la muntanya. En aquest sentit el riu també es pot entendre com a camí per on passa l'aigua, un camí del qual depenien tots els veïns dels pobles riberencs.

L'aigua sempre ha estat un bé escàs i preuat. El fet de tenir aigua a l'abast significava des de temps remots el poder regar terres per subsistir, facilitava la vida a l'home, alhora que aquest desenvolupava mecanismes per controlar-la.

Ja des d'antic, en època dels romans, es van fer grans obres d'enginyeria per poder dur l'aigua d'un lloc on n'hi havia en abundància a d'altres on no n'hi havia ni gota. Per això aixecaren aqüeductes, rescloses i es van construir pous, canals i cisternes per gaudir d'aquest bé de la manera més còmoda i fer la vida més fàcil.

Segles més tard, els àrabs van heretar la tècnica de les construccions hidràuliques romanes. Algunes que encara subsistien les van aprofitar i en altres casos, en van fer de noves. En època medieval, un cop finalitzada la repoblació del Camp de Tarragona, es van aixecar al voltant dels rius nombrosos molins moguts per la força de l'aigua. El cas del riu Gaià n'és un exemple de «riu aprofitat», ja que en l'últim tram en els onze quilòmetres que van des de l'embassament actual del Catllar fins al mar es compten cinc molins fariners que eren monopolis de varis senyors feudals. Per conduir l'aigua als molins es necessitaven enginys hidràulics com ara les rescloses i les sèquies. La del molí del Pas és l'única que ens ha arribat gairebé sencera i es troba al terme de la Riera.

Ja en el segle XVIII s'aplicaren al camp els diferents avenços tècnics, alguns recuperats de l'antiguitat i altres descoberts en aquella època, com ara la millora de les eines del camp, la rotació de conreus i el perfeccionament de l'enginyeria hidràulica. D'herència romana fou la construcció de mines, sèquies i els recs que feien arribar l'aigua als llocs més recòndits per poder cultivar més superfície. En aquest segle d'avenços a la zona d'Altafulla i Tamarit es dessecaren els aiguamolls situats a banda i banda del riu per convertir-los en terres productives.

Totes aquestes innovacions milloraren la qualitat de vida dels pagesos i la productivitat de les terres augmentà donant pas al comerç dels excedents del camp que enriquiren algunes de les famílies dels pobles de la contornada.

El segle XIX va ser el moment àlgid de la construcció de sèquies i mines. El Gaià no donava prou cabal per regar cada vegada més terres de conreu i per això, i també per les discussions en l'ús de l'aigua entre pagesos, van prosperar pous i sínies per al consum propi.

No podem deixar de banda les repercussions socials que tenia l'ús o la mancança de l'aigua. El fet de no poder regar quan tocava o amb la quantitat estipulada significava perdre tota la collita d'un any: és a dir, patir gana i misèria. Per això eren tan freqüents les raons entre els regants i moliners. En molts casos, les baralles van fer córrer rius de tinta pels plets que se'n derivaren. «Les raons per l'ús de l'aigua anaven fins allà on arribava l'aigua» tal com ens diu Joan Vives (Cecilio) d'Altafulla. Sempre les discussions venien perquè un regant havia pres l'aigua d'un altre i no s'acabaven fins que ambdós pagesos regaven les terres.

2. EL CAMÍ DE L'AIGUA I LES CANALITZACIONS ARTIFICIALS

2.1. LES CAPTACIONS D'AIGUA

Des del naixement del riu a Santa Coloma de Queralt fins arribar a la desembocadura, el cabal del riu Gaià era manllevat constantment per fer anar els molins i per regar les terres de la vora del riu.

Al tram final, a prop del Catllar, hi havia una resclosa i una síquia que portava l'aigua cap a la farga, situada prop del poble. Més avall, passat el Catllar, hi havia una altra resclosa que donava aigua al molí de Cortades i a les terres del voltant. A l'alçada d'Ardenya, n'hi havia una altra que conduïa l'aigua cap als tres molins fariners de la Riera: *el molinet*, *el molí del mig*, i *el molí de la torre* i que també regava l'horta rierenca. Més endavant i dins el mateix terme, la resclosa del molí del pas portava l'aigua cap a la bassa del mateix molí, tot regant les terres del marge dret i esquerre del Gaià, és a dir, les hortes de Ferran i Tamarit i part de les d'Altafulla.

La resclosa de la Riera derivava les aigües cap a la sèquia del molí, situada al marge dret del riu. Un cop l'aigua era a la sèquia, el canal tenia també cinc derivacions. La primera, *la mineta* d'Altafulla que portava l'aigua al marge esquerre del riu i que feia arribar l'aigua més enllà de *l'hort del senyor*. La segona, *el rec de la Torreta* i les tres següents, els *crestalladors* de Ferran, portaven l'aigua cap al marge dret del riu i amb aquesta aigua es regaven les hortes de Tamarit fins passat el *mas de Marqués*.

L'aigua de la sèquia arribava fins a la bassa del molí i des d'allí, un cop ja s'havia fet servir, es desguassava al riu Gaià per un canal situat al marge dret. Del molí en sortia una derivació que anava paral·lela a la carretera nacional. Aquest rec arribava fins on hi ha, actualment, el càmping Caledònia per regar les hortes de la *partida de les costes*.

No tota l'aigua que sortia de la sèquia de desguàs anava a parar al riu. Es tornava a aprofitar mitjançant un gran toll fet d'obra que la portava cap a una canal que el travessava i que feia sortir l'aigua a l'altra banda del riu per regar les hortes de la zona de la roca de Gaià anomenada *el vinyet*. Aquesta obra d'enginyeria hidràulica s'anomena *sifó*.

2.2 LES CONDUCCIONS I EL SEU MANTENIMENT

Els camins per on corria l'aigua eren les sèquies, els recs i les mines i el manteniment anava a càrrec dels seus usuaris. A la zona pròxima a la desembocadura, la conducció artificial més gran per on anava l'aigua era la sèquia del Molí del Pas. La sèquia del molí era un canal descobert excavat en alguns llocs a la dura pedra i en d'altres en terra tova de sediments i que tenia gairebé dos quilòmetres de recorregut.

El rec principal era capaç de portar, si estava ben escurat, la quantitat d'una mola d'aigua segons ens expliquen els germans Josep Virgili i Cisco Virgili de ca l'Ermità de Ferran. Ells eren regants de la comunitat de Ferran i quan volien regar sempre miraven l'aigua que portava la sèquia del molí i a ull calculaven la quantitat que duia i llavors sabien si ells podrien regar.

Una mola d'aigua és la quantitat exacta per poder fer anar una mola del molí del Pas. Una mola equival entre vuit i deu regadores d'aigua per regar. Una regadora no podia ser dominada per un regant, ja que equivalia entre dotze i quinze mil litres l'hora. També hi havia la *mitja regadora*, *una teula* i quan no hi havia gaire aigua se'n deia *una pixarada*.

El pagès només podia dominar mitja regadora o tres quarts de regadora treballant amb el mètode dels cristalls. Una altra cosa era el rec per inundació del camp.

En Joan Vives (Cecilio), com a regant que havia estat de les hortes de Tamarit ens conta que la sèquia era de bones dimensions, cavada a la terra i seguia paral·lela al riu. Tenia un metre d'amplada aproximadament i era bastant irregular en el seu curs, segurament descalçada per tants anys de servei. En alguns punts, arribava a fer quatre metres de fondària per tal de salvar els desnivells. Avui dia encara es pot veure el traçat de la síquia malgrat la frondosa vegetació que la cobreix en alguns trams.

Els recs eren conduccions més petites que derivaven l'aigua de la sèquia general cap a altres indrets per poder regar. A la zona de Ferran els recs que surten de la sèquia els anomenaven *crestalladors*. Els recs s'anaven fent més llargs a mida que hi havia més terres per cultivar i els regants que tenien les terres al final del rec eren els que sempre tenien problemes per regar, ja que els que estaven més amunt els preniem sempre l'aigua.

Una altra cosa són les mines que eren canalitzacions d'aigua cobertes amb lloses de pedra. Podien ser cobertes amb lloses planes o tenir forma de teulada de dues vessants. Durant el segle XVIII i XIX és quan es van construir més mines. El sistema constructiu de les mines emprat en aquests segles era d'origen romà.

Hi ha dos tipus de mines: les que duen l'aigua a partir d'una captació superficial, per exemple, des d'una sèquia o bassa i les mines subterrànies, que s'endinsen dins de la muntanya fins a trobar la veta d'aigua. Per fer-les el pagès necessitava d'un saurí que mitjançant un pèndol o branca d'avellaner li indiqués cap on havia de començar a foradar per iniciar la construcció de la mina per trobar el nivell freàtic per on passava l'aigua.

Totes les conduccions d'aigua, almenys dos cops l'any s'havien d'arreglar (escurar), ja que amb el temps el pas de l'aigua amuntegava grans quantitats de fang, pedres i canyes que feien minvar el cabal de l'aigua captada, i no parlem ja de les *gainades* que com a mínim, una vegada l'any, feien malbé les rescloses, mines i sifons.

El manteniment de les captacions i conduccions d'aigua provocava una forta despesa que anava a càrrec de les comunitats de regants. En Joan Vives (*Cecilio*) recorda que s'escurava la sèquia per primavera i ho feien els regants, un per cada casa i es pagava un jornal per la neteja (el sou d'un dia). A l'hivern mai no es netejava perquè feia massa fred i a l'estiu tampoc, perquè amb la calor, l'aigua entollada més els insectes et podien encomanar el tifus (segles enrere) o el còlera (modernament).

Els germans Virgili de Ferran expliquen que la seva comunitat de regants havia de netejar sempre el tram de dalt, el que anava de la resclosa de la Riera fins al molí del pas: «Tot s'ha de dir... a ningú li feia gràcia anar a escurar la síquia» perquè era una feina pesada i desagradable, diu el Cisco. A la feina d'escurar hi anava també el moliner del molí del Pas que era qui manava netejar-la, ja que la sèquia era propietat del molí i els regants regaven de l'aigua d'aquesta conducció. A Ferran sempre hi anava un membre de cada casa i alguns cops els regants van arribar a cobrar, però no sempre. Cap als anys 60 l'única manera de que la gent anés a escurar la sèquia era pagant.

Per escurar la sèquia a les parts poc fondes no hi havia problema. Primer, *s'esfenaçava* amb la falç traient tots els esbarzers, heures i les canyes. Després amb les aixades i pales es treia el fang que es deixava amuntegat als costats de la sèquia. Si el lloc era una mica profund es treballava en cadena, és a dir, un a dalt i l'altre a baix del canal. En alguns casos, on la sèquia era molt profunda amb alçades de més de quatre metres, el sistema del treball en cadena no es podia fer. Llavors *s'esfenaçava* i s'escurava de fangs fent-los córrer fins a la zona menys fonda. Allí es feia un forat a la sèquia per poder treure el fang per un costat a fora d'ella. Un cop acabada la feina es tornava a refer la paret de la sèquia.

Un altre regant de la zona de Tamarit, en Joan Vives d'Altafulla (de cal Quiquet) recorda que s'arreglaven molta gent per anar a escurar-la. Unes cinquanta persones en feien la neteja. Al Joan li corresponia escurar el tram del molí del Pas en avall i el rec que donava aigua al seu tros. A Altafulla quan s'havia d'escurar el canal els regants eren avisats per l'agutzil que feia un pregó pels carrers anunciant a quina partida de terres els hi tocava netejar.

El que es cuidava de dirigir els torns de l'aigua i de manar escurar la sèquia del molí del Pas en avall era el mostassaf de la junta de regants d'Altafulla, mentre qui s'encarregava dels torns de l'aigua i de manar escurar la sèquia des de la resclosa al molí del Pas era el moliner.

Avui dia moltes de les conduccions obertes a cop de pic i pala pels avantpassats estan abandonades. Moltes d'elles van deixar de funcionar a principis dels anys setanta quan es va construir la presa del Gaià. L'embassament garantia l'aigua per a tot l'any i no se'n perdia gaire perquè estava canalitzada a través de llargs tubs que anaven per dins de les antigues sèquies.

2.3. BARALLES PER A L'AIGUA: DRETS, DEURES I... RAONS

Les batusses per l'ús de l'aigua són immemorials i existeixen des del primer moment en què l'home va canalitzar l'aigua a través d'una sèquia per regar o per fer anar els molins. A l'estiu

l'aigua anava escassa a causa de l'evaporació del sol i era quan hi havia més demanda per regar els camps i, per tant, hi havia més raons pel seu ús. Un pagès podia regar dos dies per setmana. A l'hivern baixava més aigua per la sèquia perquè plovia més i no hi havia tanta necessitat de regar. Si plovia molt, els pagesos potser estaven dos o tres mesos sense regar. Tots els regants tant de Ferran, Tamarit i Altafulla tenien dret a regar amb l'aigua del Gaià si estaven registrats a la comunitat de regants, però una altra cosa era que hi hagués prou aigua per a tothom.

La gestió de l'aigua que venia de la sèquia de la Riera estava regida per un antic pacte entre els regants i moliners. De dia, les comunitats de regants podien fer ús de l'aigua, però de nit l'aigua era del moliner que la feia servir per omplir la bassa per poder fer anar les moles a l'endemà. Si l'estiu era molt sec i per la sèquia no baixava prou aigua, el moliner no podia agafar-la per fer anar el molí, ja que els pagesos tenien prioritat per regar els camps. Al no poder fer anar el molí, molts dels regants acudien al moliner perquè els hi vengués l'aigua emmagatzemada a la bassa del molí. Llavors es confeccionaven unes llistes de torns d'aigua conegudes amb el nom d'*abonu*, i una vegada s'havia pagat es regava per estricte ordre d'inscripció mentre hi hagués aigua.

El moliner es convertia així en el guardià dels torns de les aigües de la bassa. Era freqüent que no es respectessin els torns de l'aigua i llavors, era quan apareixien les baralles. *L'abonu* era vigent fins que no tornés a baixar aigua per la sèquia o bé que s'acabés l'aigua de la bassa. La quantitat que es pagava al moliner, segons en Cecilio d'Altafulla, era de set pessetes, el record més antic que té i de quaranta pessetes, el més modern.

Segons conten els germans Virgili «[...] hi havia gent que era molt gitana, ja que per l'aigua l'home era capaç de vendre la seva dona [...]» i molt més. En èpoques de poca aigua els dos germans pujaven de bon matí riu amunt cap a la Riera a veure si havia prou aigua a les basses dels molins d'aquest poble. Si veien que n'hi havia suficient sabien que ells, en un moment o altre del dia, baixaria aigua per poder regar, però calia estar a l'aguait...

De vegades amb el pagès de més amunt pactaves de repartir-te l'aigua del crestallador però quan tu anaves avall, cap al tros i esperaves que el de dalt mentre regava deixés passar una mica d'aigua per a regar la teva horta, l'espera es feia pesada per què mai arribava l'aigua. El de dalt se l'havia quedat tota [...].

D'anècdotes de baralles entre regants n'hi ha per donar i vendre, com la del manyà:

A la paradora d'en Vallvé, algun regant d'Altafulla, que tenia dots de manyà, anava per la nit i posava un clau o rebló de ferro per tal que ningú li aixequés la paradora i així ell podia regar tranquil·lament. Si un altre regant de més avall volia regar, havia d'anar a buscar un manyà d'ofici per a poder treure el clau i aixecar la paradora.

Una altra era la del regant malcarat:

Un altre regant quan veia que hi havia aigua a la sèquia i que ell no podia regar es desesperava i començava a insultar i maleir els ossos dels altres regants.

En Joan Vives, Quiquet recorda que de la via del tren en avall els regants mai no van estar ben avinguts:

sempre ens prenien l'aigua perquè estàvem quasi tocant a mar i érem els últims en regar. Fins i tot alguns s'amenaçaven entre ells amb cops de pedra o d'aixada.

Les raons per l'ús de l'aigua van desaparèixer quan es va fer l'embassament.

3. DE LA RESCLOSA DE LA RIERA A LA DESEMBOCADURA

3.1. LA RESCLOSA DE LA RIERA (LLERA DEL RIU GAIÀ – TERME DE LA RIERA DE GAIÀ)

Les rescloses també s'anomenen preses o peixeres. La de la Riera va ser reconstruïda a principis del segle XX, però de ben segur que antigament ja n'existia una. Fins fa ben poc pertanyia a la comunitat de regants d'Altafulla-Tamarit. Antigament, quan se'n volia fer una o es feia malbé la que hi havia, només es podia arreglar amb el permís de l'Arquebisbe de Tarragona, que era senyor de la Riera, Ferran i Tamarit. Riu avall, al terme de Tamarit, el senyor hi tenia el seu molí que l'arrendava per treure'n un benefici. Qualsevol altra captació secundària feta des de la sèquia del molí cap a un altre lloc havia d'ésser feta amb la dispensa arquebisbal.

La resclosa està construïda amb pedres de riu rodones de grans dimensions i argamassa. Segurament fou reconstruïda després de la gran *gainada* de l'any 1921 quan el Gaià va sortir de mare i inundà camps i conreus, prenent tot el que hi havia al seu davant, fins i tot el pont de la carretera de la Riera. Després d'aquesta gran *gainada* es van tenir que fitar una altra vegada els camps, desenrunar els recs, sobretot a la desembocadura, on tot va quedar colgat de fang.

En el lloc on es troba construïda la resclosa hi conflueixen diverses masses d'aigua. Primer, les aigües del torrent de la Nou i després les aigües pròpies del cabal del riu a més de les que ja havien estat aprofitades pels moliners de la Riera. El tram final de la sèquia rierenca desguassava uns metres més amunt de la resclosa a través de la mina del Molí de la Torre, a la zona del *fondot*. Val a dir que el lloc on està construïda la resclosa s'anomenava antigament partida «de los dos gayans», ja que era el lloc on s'unia el Gaià i el torrent.

Excepcionalment, quan plouia molt a les muntanyes de l'interior arribaven al Gaià les aigües del torrent de Renau que passava per la Nou. En Josep Blanch de cal Pinyol recorda que quan hi havia una *gainada* la resclosa no es veia perquè quedava coberta per un bon tou d'aigua i, a més, depenent del color de l'aigua, se sabia si venia de Santa Coloma de Queralt a l'Alt Gaià (vermella) o del torrent de Renau (groga).

En aquesta resclosa molta canalla de la Riera s'hi havia banyat. En Josep recorda que es banyava al costat que li deien *el gorg*. Així mateix, pel costat dret de la resclosa s'iniciava la sèquia que portava l'aigua del Gaià cap a la bassa del molí del Pas i d'allí cap al terme de Tamarit.

Moltes vegades per tal d'incrementar el cabal d'aigua de la sèquia els regants posaven pedres, fustes i fins i tot sacs de sorra a la part de dalt de la resclosa per aixecar l'alçada de la presa i recollir així més aigua. D'aquesta manera, la sèquia anava molt més carregada i tothom podia regar. Però, com sempre, hi havia algú que feia la guitza als regants. Els germans Virgili conten que els pastors per tal d'abeurar el ramat al Gaià anaven a la zona de la resclosa treien les pedres i els sacs de damunt de la presa i llavors l'aigua saltava per sobre d'ella omplint d'aigua *el cul de riu* on el ramat estava col·locat, mentre esperaven que els hi arribés l'aigua per

veure. Els germans Virgili quan veien que no arribava l'aigua a l'horta ja sabien que els pastors n'havien fet de les seves i els maleïen els ossos.

Com anem veient, no tota l'aigua recollida per la resclosa de la Riera arribava a la bassa del molí. Deixant de banda les malifetes dels pastors, la sèquia tenia vàries captacions que minvaven el cabal. La primera, la *mineta* d'Altafulla; i la segona, els *crestalladors* de Ferran. Aquestes dues grans derivacions corresponien a les comunitats de regants-propietaris tant d'un com de l'altre poble, per tal de regar extenses zones d'horta situades al marge dret i esquerre del riu. Com més terres per regar hi havia, més raons.

3. 2. LA MINETA D'ALTAFULLA (MARGE ESQUERRE – TERME DE LA RIERA DE GAIÀ)

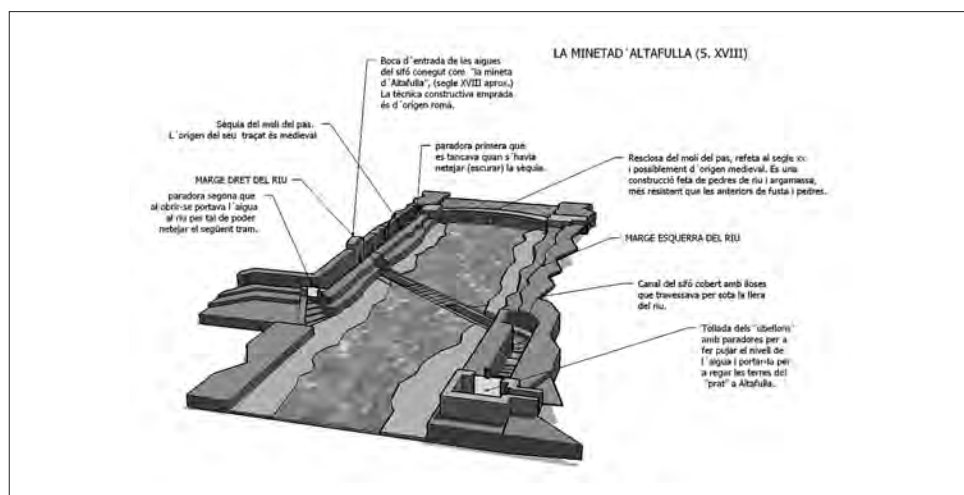
La primera captació d'aigua provinent de la resclosa de la Riera la trobem als primers trenta metres de sèquia. És coneguda amb el nom de *la mineta* i feia arribar les aigües del Gaià a la banda esquerra del riu, tot travessant-lo per sota de la llera, ja que la sèquia des d'on agafava les aigües estava al marge dret.

□ Figura 1: Captació de l'aigua de la mineta dins de la sèquia del molí.

Tècnicament, la *mineta* és un sífó que condueix les aigües d'un costat a l'altre del riu sense que els dos corrents d'aigua es barreassin. Sembla que es va construir al segle XVIII per iniciativa de varis propietaris (regants) d'Altafulla. Els minadors van emprar una tècnica de construcció romana que consistia en revestir un canal en forma d'U amb grans lloses de pedra i que es cobria amb dues lloses enfrontades formant una teulada triangular a la part superior.

□ Figura 2: La mineta d'Altafulla. Il·lustració de J. Carles Blanch.

A la zona dels *ubellons*, un cop travessat el riu a la banda esquerra, per poder superar el desnivell i fer pujar l'aigua perquè tornés a córrer es feia una *tollada* amb pedres, fang i fustes. Un cop plena, superant el desnivell, l'aigua tornava a córrer ara a un nivell superior. A partir d'aquesta *tollada* la *mineta* tornava a anar soterrada emprant la tècnica de les lloses. Cada deu o quinze metres hi havia un pou per tal de poder-hi accedir per netejar-la de fang i herbes. La *mineta* transcorre vorejant la muntanya de Sant Antoni i, més endavant, transcorre descoberta en forma de sèquia fent arribar l'aigua del Gaià fins a les hortes d'Altafulla. En Joan Vives (Cecilio) conta que aquesta mina arribava fins a Hort del Senyor, passant per la partida de la Petxerineteta i per un tros del terme de Tamarit.

3. 3. ELS CRESTALLADORS DE FERRAN (MARGE DRET – TARRAGONA – ANTIC TERME DE FERRAN)

L'aigua que portava la sèquia abans d'arribar a la bassa del molí es repartia en diferents recs que s'anomenaven *crestalladors* o *trestalladors*, situats al marge dret del riu i que portaven l'aigua fins a Ferran i també més enllà del poble.

El primer era el *crestallador de la Torreta* o també anomenat dels (germans) Cossiners que donava aigua a les terres de la partida de la Torreta. Tot seguit, venia el *crestallador del Netus*

que portava l'aigua travessant la carretera fins al darrere de Ferran. El rec de *Netus* i el dels *Cossimers* s'ajuntaven al nord del poble i portaven l'aigua en direcció cap al mar fins a trobar el rec de *Puigjover*.

El següent era el crestallador de Vallvé, també anomenat rec de Ferran, que anava paral·lel al camí d'Altafulla i portava l'aigua travessant la carretera fins als rentadors públics de Ferran, situats al costat del poble. L'aigua que sortia dels rentadors s'ajuntava amb les aigües dels dos recs anteriors i tot desguassava al de Puigjover.

L'última derivació que sortia de la sèquia abans d'arribar al molí del pas era el crestallador de Puigjover, que travessava també la carretera, i recollia les aigües dels altres tres crestalladors i la portava fins al Mas de Marqués, a la zona de la Mora. Del mateix rec de Puigjover sortien altres recs menors que regaven les terres de banda i banda del camí ral com ara les Hortes de Tamarit i les de la Partida de les Costes.

Cecilio d'Altafulla comenta que:

al costat de tots els recs i crestalladors hi havia dret de pas, és a dir, uns caminets estrets, vorejats per bardissa ufanosa per on només hi podia passar una persona per a seguir l'aigua per a regar.

3.4. BASSA DEL MOLÍ DEL PAS (TARRAGONA-MARGE DRET DEL RIU-ANTIC TERME DE TAMARIT)

Està situada al costat del Molí del Pas i té forma rectangular bastant allargada. Les basses anomenades també *aljubs* servien per emmagatzemar grans quantitats d'aigua per fer funcionar les moles dels molins. El Molí del Pas tenia dos jocs de moles i la sèquia només tenia capacitat per fer-ne anar una. Per tant, si es volien fer anar les dues moles alhora es necessitava més quantitat d'aigua, la que proporcionava la bassa.

De ben segur que l'origen de la bassa és medieval, com el Molí del Pas i està feta en alguns trams per grans carreus ben escairats de pedra d'Altafulla. De tant en tant, hi trobem un contraforts grossos per reforçar les altes parets degut a la pressió que feia l'aigua embassada.

Segons Joan Vives (Cecilio):

la totalitat de la bassa del molí tenia una allargada (perímetre?) aproximada de tres-cents setanta metres i una amplada de set metres al seu començament i d'onze al seu final. Era estreta i llarga per donar més força a la sortida de les aigües que feien girar les rodes que movien les moles. Al començament de la bassa, hi havia una caseta petita enderrocada que havia estat l'habitable del guarda aigües. Les parets de l'inici de la bassa eren de mig metre i la fondària de cinc metres. Al final de la bassa la fondària era de nou metres, on hi havia l'entrada de les aigües als carcaus. Quan la bassa estava plena es podien regar quasi deu quarteres de terra, una superfície considerable [...]. La bassa s'havia de netejar sempre després de les fortes pluges que provocaven les *gaiades* i era una feina molt pesada.

En Joaquim Virgili, fill de l'últim moliner del Molí del Pas ens explica que en aquests casos l'aljub s'omplia de fang, canyes, fulles i troncs i que llavors s'havia de netejar perquè no s'embussés. Per fer-ho es necessitaven uns llargs ferros (*parpals*) que tenien uns ganxos que

facilitaven l'extracció de la brutícia. Quan es netejava la bassa, si no es podia treure l'aigua que quedava entollada al cul de la bassa, llavors s'havia de treure a mà, és a dir, a galletades.

Normalment, era a l'hivern quan la bassa s'embussava, ja que la sèquia portava fullaraca i branques dels arbres que queien a causa de les ventades de gener i febrer. Per evitar l'embús i la feina de netejar, el seu pare, quan veia que l'aigua baixava bruta no l'embassava, sinó que la desviava per una sèquia que anava paral·lela a la mateixa bassa, fent-la sortir passat el molí cap al riu.

El bon funcionament de la bassa implicava tant els moliners com els regants per tenir-la en bones condicions. Els pagesos de Tamarit que tenien les hortes del Molí del Pas en avall depenien de l'aigua de la bassa. Els pagesos que volien regar havien d'anar al Molí del Pas a primera hora del dia per apuntar-se per regar.

Quan sortia el sol, els pagesos i el moliner s'encaminaven cap a la porta de les aigües, que de nit es tancava amb un cademat, i llavors s'obria el cabal que necessitessin (se'n deia *porta* a la comporta o paradora de la sèquia que donava l'aigua als recs). Primer regaven els que estaven més a prop de la bassa i així successivament durant tot el dia fins que el sol es ponia. Llavors l'aigua tornava a ser del moliner per fer anar les moles del molí.

Qui s'encarregava de cobrar als regants les quotes (*abonu*) per l'ús de l'aigua de la bassa era en Joaquim Virgili. En Joaquim, amb 13 anys, anava els diumenges casa per casa amb la llista perquè era l'únic dia de festa que podia trobar els regants a casa seva i cobrar.

Quan hi havia escassetat d'aigua per regar, algun pagès molt llest treia el tap de la bassa per regar ell. El tap de la bassa estava situat a la part més fonda, a l'esquerra del molí i donava l'aigua a un rec que anava cap a la zona de les costes i a un altre que era paral·lel a la sèquia de desguàs del molí. Amb aquesta conducció es regaven totes les hortes de Tamarit, les situades al marge dret del riu.

El fet de treure el tap de la bassa comportava que els moliners perdessin molta aigua que anava destinada per fer funcionar el molí i als regants els suposava perdre l'oportunitat de regar aprofitant que havien tret el tap, perquè només se'n beneficiava un.

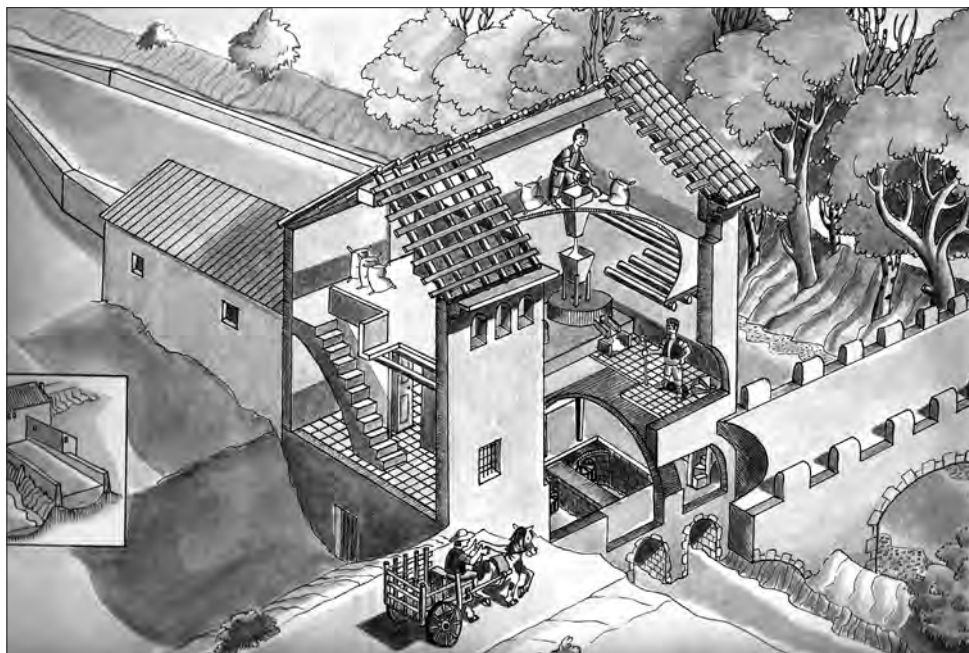
3.5. EL MOLÍ DEL PAS (MARGE DRET—TARRAGONA—ANTIC TERME DE TAMARIT)

L'edifici es troba al costat del camí ral que anava de Tarragona a Barcelona i està format per dues edificacions: l'una és el molí on es molien els grans dels cereals; i l'altra és la casa del moliner.

El molí tenia tres plantes: l'inferior, on hi havia una sala amb una volta de canó on es veuen els dos arbres de ferro que feien girar les moles, a sota els carcaus. La planta del mig era la sala de les moles coberta amb bigues de fusta on hi havia una mola que funcionava i una altra que no. A dalt de tot hi havia les golfes, ben ventilades perquè tenien moltes finestres, en aquest cas de mig punt.

A les golfes hi havia dues sales i dues habitacions i era on es dipositaven les càrregues de gra per moldre o els sacs de la farina ja mòlta. És a dir, de fet era un magatzem.

La casa del moliner és paral·lela a la bassa i era d'una sola planta. Avui dia tant el molí com la bassa estan abandonats després que finalitzés la seva història, a l'any 1963, amb el

□ Figura 3: El Molí del Pas. Il·lustració de J. Carles Blanch.

tancament del molí. Molí i bassa estan situats en l'antic terme de Tamarit que fou annexonat a Tarragona l'any 1952.

La part baixa del molí on hi ha els carcaus, la sala de la volta, la sèquia general, la bassa i el rec de desguàs tenen un origen medieval. Totes aquestes parts tenen un origen comú i estan relacionades amb el castell i amb el poble de Tamarit. Amb el castell, perquè el molí estava en terres del senyor feudal de Tamarit que el tenia en propietat, del qual en treia un rendiment econòmic i amb el poble, perquè els pagesos de Tamarit estaven obligats a moldre en el molí del senyor. Del molí medieval en queden poques parts originals, només aquestes que hem anomenat, ja que ha estat refet en diverses ocasions a causa de les guerres i a les *gaianades*. Podem dir que la part medieval que més bé es conserva avui dia correspon a la sala de les moles i els carcaus de desguàs.

Ens aventurem a datar-lo cap al segle XIII, un temps en què ja feia anys que havia acabat la repoblació del Camp de Tarragona. El riu Gaià havia deixat de ser terra de frontera entre els comtats catalans i els sarraïns. Havia esdevingut un lloc segur i es donaven les condicions ideals per tal de treure més profit de les terres i sobretot de l'aigua.

Posteriorment, al segle XVI sabem que el molí pertanyia a l'Arquebisbe de Tarragona i que aquest feia contractes d'emfiteusi per explotar-lo, a canvi de rebre 31 quarteres de blat a l'any. El negoci de l'arquebisbe s'arrodoní quan al 1577 els habitants de Tamarit es van veure

obligats a moldre sempre en aquest molí. Així ho va sentenciar la Reial Audiència. En algun moment, el molí es va vendre a un mercader de Tamarit, Miquel Sans i a finals segle, els seus descendents el volgueren tornar a vendre. En aquest cas, els nous propietaris foren la família Serra, mercaders de Tarragona, que el van comprar al 1599. Els Serra sembla que tampoc no el volien mantenir dins del seu patrimoni, ans tot el contrari, vendre'l per fer diners.

L'oferta que es presentava als jurats (ajuntament) de Tamarit per aquelles dates per tal adquirir-lo era prou temptadora i al 1600 es parlà d'adquirir-lo pel poble tant per moldre com per les aigües i alguns altres usos.

Els jurats de Tamarit i els Serra de Tarragona no es van entendre i a partir d'aquí sorgiren múltiples raons. Les protestes de l'Ajuntament de Tamarit sempre anaven encaminades a amonestar als propietaris del molí per la deixadesa i poca cura que tenia el moliner en l'ús de l'aigua i de les instal·lacions. Els Serra només es preocupaven de cobrar i no feien cas de les reclamacions dels usuaris pel mal fer del moliner, ja que malgastava l'aigua, dificultava la mòlta dels Tamaritencs, no escurava la sèquia quan estava bruta i a més tenia moltes gallines que es menjaven el blat de la pobra gent que hi anava a moldre.

Finalment, els Serra el van vendre l'any 1631, al castlà major de Tamarit, Sebastià Giudice i Fiesco pel valor de quatre-centes lliures. Trenta anys més tard, els Giudice vengueren el castell, terres i molí a Francesc de Montserrat, primer marquès de Tamarit.

El molí va arribar a mans del marquès gairebé desfet a causa de les *gaianades* o de les guerres d'aquella època i aquest, com a nou propietari, va negociar amb l'Arquebisbe de Tarragona per reduir el cens emfitèutic que havia de pagar el molí. De les 36 quarteres de blat que cobrava, es reduïren a 12. El rector de Tamarit i el prior de Tarragona també reduïren el que percebiem del molí.

La propietat del Molí del Pas va anar passant per les mans dels descendents de la família Montserrat, però la jurisdicció sobre el terme, les aigües i el molí continuà a mans dels arquebisbes de Tarragona fins a la desaparició de les senyories al 1835. Hem de remarcar que per als arquebisbes el fet de tenir i concedir els drets sobre les aigües del Gaià no els hi sortia gratuït ni planer, ans tot el contrari els suposava contínues despeses per les raons i pels plets que es derivaven.

Finalment, el Molí del Pas al segle XIX passà per mans de varis propietaris particulars, alguns emparentats amb els marquesos de Tamarit com el canonge Balcells que en morir el va deixar pels seus nebots, els Vilasanjuan.

La història del Molí del Pas acaba el segle XX amb la finalització dels arrendaments i la marxa dels moliners. El molí ja no era productiu, ja que la seva maquinària havia quedat obsoleta davant dels avenços tècnics en plena època del *desarrollismo* franquista. El molí no era rendible.

Joaquim Virgili, del poble de Ferran, va ser l'últim moliner del molí del Pas, feina que va desenvolupar al llarg de catorze anys. El seu fill Joaquim Virgili, que també l'ajudava, recorda com era de dura la feina de governar el molí, la bassa, les aigües, fer-hi el manteniment i sobretot treballar sempre de nit. Els anteriors moliners havien estat els germans Josepet i Joan, també de Ferran, que hagueren de marxar per motius polítics un cop acabada la Guerra Civil.

Els senyors Vilasanjuan, propietaris del molí i emparentats amb els Suelves, van llogar el molí al Joaquim Virgili l'any 1944 i aquest s'hi va estar fins al 1950. En el molí es molturaven farratges per fer pinsos per als animals i com recorda en Joaquim:

Moltes vegades per la nit molíem blat per fer farina per la gent que patia gana que mig d'amagat ens portaven uns pocs quilos de blat. El govern no deixava moldre blat per fer farina en aquest molí i sovint passava un inspector per controlar-ho [...].

El 1943, un any abans que els Virgili agafessin l'arrendament del molí, hi va haver una *gaiánada* que va deixar colgada de fang la mina de desguàs del molí.

Els Virgili van acordar amb els propietaris que s'havia de fer treure tota aquella runa de la sèquia per tal que el molí tornés a produir. Els Vilasanjuan ho acceptaren i van pagar a uns soldats que vivien al campament de la muntanya de Sant Joan (als Búnquers) perquè traguessin a cop de pic i pala, carregant- t'ho en senalles, tot el fang dipositat a la sèquia.

Anys després, entre els anys 1946 i 1950, hi va haver una altra *gaiánada* que va tornar a enrunar tota la sèquia de desguàs. Farts de les destrosses que feia el riu quan sortia de mare, els Virgili van fer escurçar la sèquia de desguàs del molí uns metres. Amb aquesta modificació, la sèquia ara ja no acabava passat el pont de ferro (resclosa), sinó que desguassava a través d'un tall fet en un dels seus costats, tot just havent travessat el pont de la carretera nacional 340.

La reforma del desguàs de la sèquia no va anar gaire bé perquè l'aigua, com que tenia menys recorregut, es quedava entollada als carcaus del molí i no es podien fer anar les moles. Per arreglar-ho van fer venir el mestre de cases Joan Sumoy i el serraller Sebastià de Torredembarra perquè desmuntessin els eixos de ferro de les moles. D'aquesta manera es van poder escurçar els arbres (eixos) fent pujar uns centímetres les rodes dels carcaus que eren les que feien rodar les moles gràcies a la força que es produïa pel salt de l'aigua de la bassa.

Els Virgili van deixar el molí al 1950 perquè el Sr. Vilasanjuan havia trobat un nou llogater que li donava més diners que els Virgili. Aquest era un militar que volia moldre pinsos per alimentar els cavalls de l'exèrcit. El negoci del militar no va ser rendible i al cap d'un any va deixar el lloguer.

La segona estada dels Virgili al Molí del Pas fou a partir de l'any 1952. Els amos no trobaven ningú que els arrendés el molí i els van anar a buscar a casa seva quan feia dos anys que havien deixat el molí. En Joaquim Virgili (fill) s'havia casat i instal·lat amb la seva dona a Ferran. Viure al molí era difícil veient les condicions en què es trobava.

Un cop tornaren a treballar al molí, però ara vivint a Ferran, s'hi van estar fins al 1960. El molí no donava gaire per viure tenint en compte que només funcionava una mola i que s'havia de pagar el lloguer. Per complementar els ingressos els Virgili van criar gallines, fet que feia arrodonir els pocs beneficis que en treien del molí. Amb el temps, els Vilasanjuan van haver de vendre patrimoni perquè les coses tampoc no els anaven gaire bé. El Molí del Pas es va vendre cap al 1960 a un senyor de Madrid que havia estat secretari de Franco.

Amb aquesta venda, els Virgili deixaren de ser els moliners i el nou propietari, el Sr. Girón, el llogà a uns altres moliners. La cosa no durà gaire perquè al 1963 es tancà el molí per sempre més.

L'últim cop de gràcia va ser als anys setanta quan amb la construcció de l'embassament, la comunitat de regants d'Altafulla i Tamarit va cedir tots els drets d'aigua del molí. Amb la nova reestructuració no se li va atorgar la concessió de les aigües perquè ja havia deixat de funcionar.

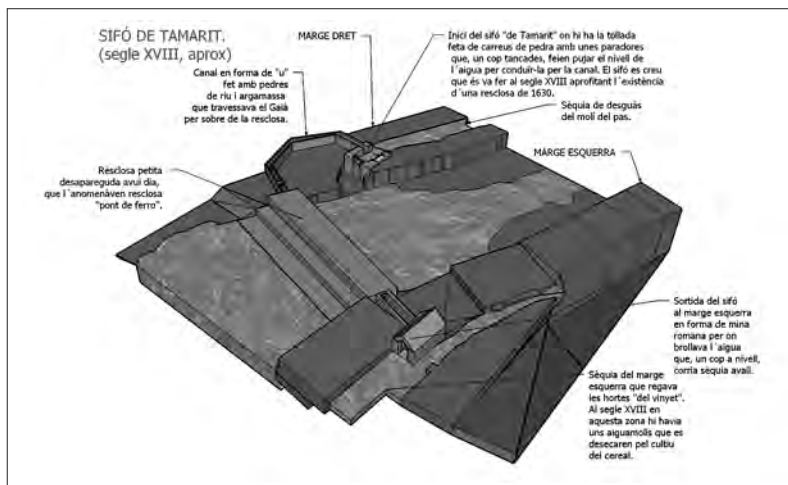
3.6. SÈQUIA DE DESGUÀS DEL MOLÍ DEL PAS (MARGE DRET-TARRAGONA-ANTIC TERME DE TAMARIT)

Sortia del molí i anava paral·lela al riu fins arribar a l'alçada del pont de ferro, on desguassava dins d'una gran tolla feta d'obra i de grans carreus amb fustes. Un cop l'aigua estava a la tolla, hi havien vàries paradores que conduïen l'aigua cap al Gaià o bé cap a la canal que travessava el riu per sobre i que la portava a l'altre costat. La tolla d'aigua tenia entre un metre i mig, cap a dos metres d'alçada i servia per fer pujar de nivell les aigües.

La sèquia de desguàs era en alguns trams bastant profunda, d'una alçada de quasi bé tres metres. Un cop travessava la carretera continuava fins a la tolla, però entre els anys 1946 i 1950 se li va fer un tall perquè desguassés més amunt, per així evitar que es colgués quan hi havia una *galianada* i no hi hagués tanta feina per netejar-la.

3.7. EL SIFÓ I LA RESCLOSA DEL PONT DE FERRO (MARGE ESQUERRE-TARRAGONA- ANTIC TERME DE TAMARIT)

Avui en dia aquesta obra d'enginyeria hidràulica es troba escapçada en part, ja que amb les obres del nou pont de la via del tren es va fer malbé la resclosa. Aquest curiós sistema de captació d'aigua té el seu germà bessó més amunt del curs del riu, prop de la resclosa de la Riera. Allí trobem la *mineta d'Altafulla* que és un sífó que duu les aigües del Gaià del marge dret cap a l'esquerra, passant per sota de la llera del riu. Aquí a la part baixa, prop de la desembocadura del riu, el sífó és l'última captació d'aigua que servia per regar les hortes de la zona del *vinyet*.

□ Figura 4:
El sífó de
Tamarit.
Il·lustració
de J. Carles
Blanch.

Les persones que van fer la captació van haver de demanar permís a l'arquebisbe i al propietari del molí per construir-la, ja que era una captació directa de les aigües que sortien dels carcaus del molí a través de la sèquia de desguàs.

Creiem que la resclosa de Tamarit va ser modificada el segle XVIII per convertir-la en un sífó. Anteriorment, havia estat una resclosa amb una sèquia feta per una agrupació de propietaris de l'Horta de Tamarit. El juliol de 1628, uns propietaris acorden amb Miquel Llorenç, mestre de cases d'Altafulla, la construcció d'una resclosa de pedra picada i un rec per dur l'aigua sobrerera del Molí del Pas fins a les seves finques situades al marge esquerre del riu. Per aquesta feina li pagaren 40 jornals al preu de 40 lliures.

De ben segur que al segle XVIII, quan es van dessecar els aiguamolls de banda i banda del riu, es va necessitar més volum d'aigua per cultivar les noves terres. Per millorar l'aportació de l'aigua a les finques s'optimitzà el funcionament de la resclosa i es va modificar posant-hi un sífó. Aquest consistia en portar l'aigua del marge dret a l'esquerre per sobre de la llera del riu amb una canal fet dins de la resclosa. A banda i banda del canal de la resclosa hi havia en un costat una tollada feta amb grans carreus que feia pujar l'aigua fins al nivell més alt perquè corregués avall a través de la canal que travessava el riu i a l'altra la mina sífònica, feta amb grans lloses i coberta de terra. L'habitaclle tenia forma de caseta que s'omplia fins que l'aigua arribava a un nivell superior per poder córrer sèquia avall. A través del sistema de vasos comunicants l'aigua del molí corria per l'altre costat del riu per regar les noves zones dessecades de conreu.

□ Figura 5: Sortida de l'aigua del sífó.

Amb el sífó s'evitava haver d'escurar la resclosa cada vegada que hi havia una *gaianada*, ja que l'aigua s'agafava directament de la sèquia de desguàs del molí i no del riu. A més, moltes vegades la sèquia del molí portava més aigua que el riu mateix, tenint en compte que estem situats a l'última zona de rec i que riu amunt les captacions ja havien fet minvar força el seu cabal.

La paret de la resclosa graonada en ocasions feia de frontera entre les aigües dolces del riu i les salobres del mar. Quan hi havia temporal de llevant les aigües del mar entraven riu amunt per la desembocadura i arribaven a la paret, la qual impedia (si la llevantada no era forta) la mescla de les dues aigües. A més, un altre dels motius de la construcció del sífó era evitar la contaminació de les aigües dolces que sortien del molí amb les salades del mar, en el cas de que la llevantada superés el nivell de la resclosa. Amb el sífó es garantia l'aprofitament de tota l'aigua de la sèquia de desguàs del molí i s'evitava la salinització, que era nefasta per als conreus del cereal.

La paret de l'última resclosa, segons contenen els que la van poder veure (Joan Vives, Quiquet), tenia quasi bé un metre d'alçada i creiem que no era l'originària del sífó del segle XVIII.

4. A TALL DE CLOENDA

Des de la construcció de l'embassament del Catllar i amb la progressiva desaparició del sector de la pagesia, les antigues canalitzacions i captacions d'aigua han quedat en desús i amb el temps han caigut en l'oblit. Aquestes conduccions no deixen de ser un miratge del que havia estat la cultura de l'aprofitament de l'aigua com també dels recursos humans i econòmics que s'hi van destinar per aconseguir-ho.

Els models constructius de les infraestructures que encara podem veure en alguns trams del riu són d'herència romana, i àrab i que fins fa pocs anys encara s'utilitzaven. El bon manteniment era indispensable per garantir l'eficàcia per les quals van estar creades. D'elles en depenia la bona marxa de les terres que proporcionaven el pa de cada dia als nostres avantpassats, entre els quals els més recents, com els nostres pares i avis.

Per tant, fent un exercici de memòria històrica del riu, mereixen ser dignificades i contextualitzades tant pel que van ser (obres d'enginyeria hidràulica) com pel que van originar (riquesa, relacions socials i disputes) entre els propietaris de les terres del voltant del riu.

El riu Gaià ha anat lligant generacions de pagesos, una darrere l'altra, creant vincles de dependència aigua = treball de les terres=sobreviure que avui dia gairebé ja no es compleix. Els temps han canviat, els hàbits de la societat també i el riu Gaià amb tot el que va significar per la gent que en depenia està arxivat en el record. És feina de tots recuperar les memòries d'un riu.

5. ENTREVISTES, ARXIVS I BIBLIOGRAFIA

ENTREVISTES

Joan Vives (Cecilio) d'Altafulla (77 anys)

Josep Virgili de ca l'Ermità de Ferran (83 anys)

Cisco Virgili de ca l'Ermità de Ferran (79 anys)
Joan Vives (cal Quiquet) d'Altafulla (79 anys)
Josep Blanch (cal Pinyol) de la Riera de Gaià (72 anys)
Joaquim Virgili de Ferran (77 anys)

ARXIUS

Arxiu de l'Arquebisbat de Tarragona
Arxiu de l'Ajuntament de Tarragona
Arxiu Històric de Tarragona
Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona
Arxiu particular de Joan Vives (Cecilio)
Arxiu Llegat Martí i Franquès de l'Ajuntament d'Altafulla

BIBLIOGRAFIA

- CASAS I HOMES, J. M. (1996). «Un molí amb història». Separata del *Boletín Arqueológico de Tarragona*. Època IV.
- MARTÍNEZ I GARCIA, Manuel (2006). «Construccions rurals relacionades amb l'aprofitament de l'aigua, un bé escàs i preuat». *Butlletí del Centre d'història Natural de la Conca de Barberà*. Època II, núm. 8, p. 20-21.
- ROVIRA I GÓMEZ, S. «El Molí del Pas». *Revista Niu Dart (revista de l'Ateneu)*, núm. 29, desembre 1990, p.30.
- Tamarit-Altafulla (anys 40). Comunitat de regants. Planell de situació de acequias de riego y parcelario de las fincas usuarias del agua.
- VIVES, JOAN. «Final d'una història».